

TALTOSOK, JAVASOK, TUDÓSOK A TISZAHÁTI ÉS A FELSŐTISZAI
NÉPHITBEN

Ferenczi Imre

Az Ungi-, Beregi-Tisza és a Felső-Tisza vidékén 1972-ben mondákat, meséket, hiedelmeket és egyéb néphagyományokat gyűjtöttem. Elsősorban a 18. század eleji kurucszabadságmozgalom szóbeli emlékeire fordítottam nagyobb figyelmet, de beszélgető társaim jóvoltából a folklór más területeire is "elkalandoztam". Nekik köszönhető, hogy a 14 helységben végzett munka (ld. a gyűjtőpontok térképét) kötetre való folklórfőljegyzést eredményezett.

Egy korábbi tájékoztató¹ után ezúttal a természetfeletti erővel felruházott személyekhez (*táltos, néző és látó, tudóskocsis, tudományos pásztor*) fűződő hiedelmeket és mondákat közlöm. Saját gyűjtésem² mellett bemutatom a tájra vonatkozó korábbi folklorisztikai főljegyzéseket, s a 17-18. századi boszorkányperek becses adatait. A terjedelem szabta lehetőséghez mérten utalok a szomszédos szabolcsi, szatmári és zempléni néphagyomány párhuzamaira. Alkalmassint a nyugatibb, főképpen az Alföld területéről kínálókat is tekintetbe veszem a földrajzi összefüggés érzékeltetése céljából. Önálló közlemény tárgya lehet majd a magyar és a kárpátukrán népi hiedelmek összevetése, amelynek fontossága vitathatatlan. Megjegyzendő még, hogy a terepmunka során gyorsírással jegyeztem föl az adatokat.

¹ FERENCZI IMRE 1973. 45-50.

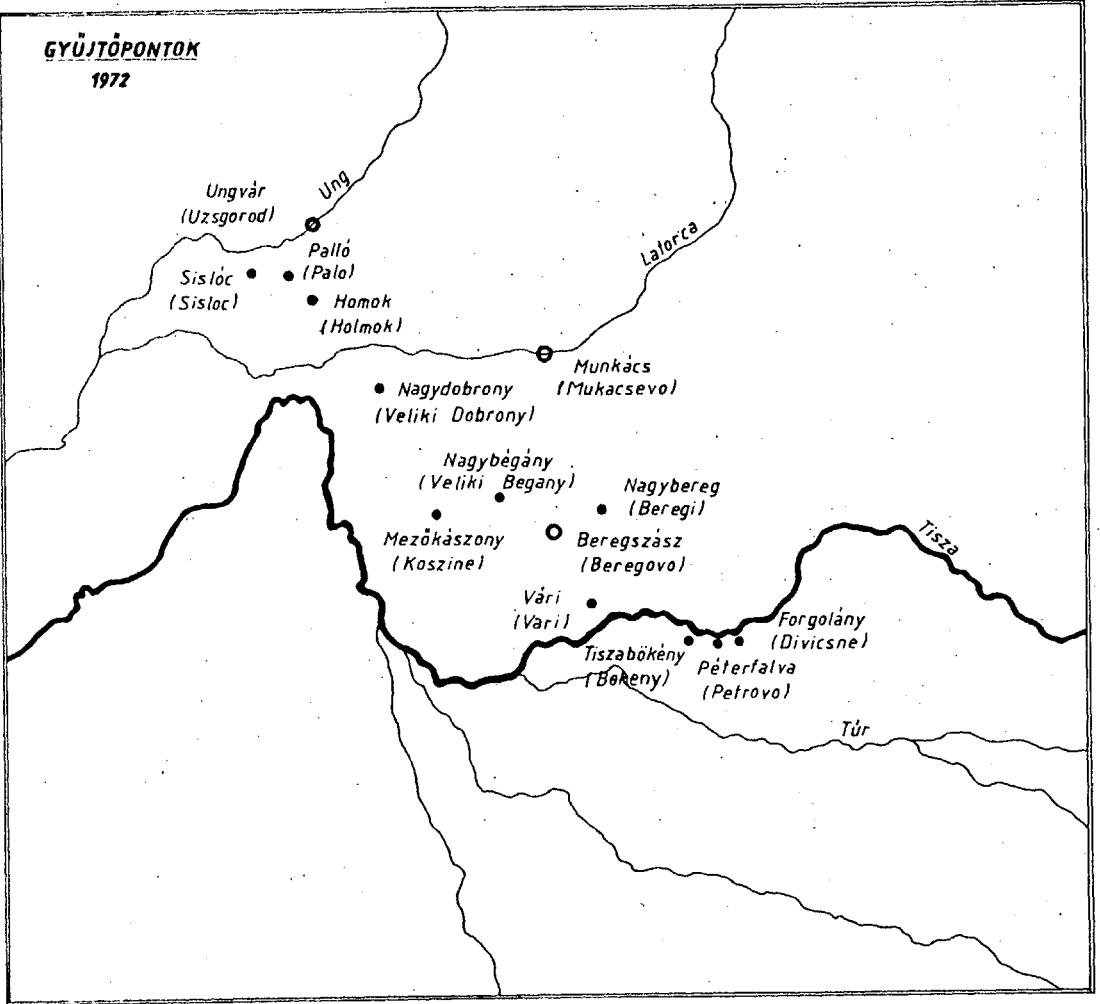
² Köszönetem fejezem ki az Uzshorodi Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke vezetőjének, dr. PETRO M. LIZANEC professzornak és munkatársainak, továbbá a terepmunka során a szíveségben szebbnél szebb példával szolgáló adatküldőknek.

1. A táltos

A magyar táltos, néző és boszorkány több jellemző vonását egybefoglaló történeti adatot közöl LEHOCZKY TIVADAR terjedelmes beregmegyei monográfiája,³ amelyet érdemes bővebben ismertetni. A munkácsi uradalmi úriszék 1735-ben vizsgálatot folytatott Szabó Andrásné Borsi Ilona boszorkánykodása ügyében. A ceglédi illetőségű, férjétől elvált és csavargónak minősített asszony önként megvallotta, hogy füvekkel gyógyít, azzal keresi a kenyerét. Válasát azzal indokolta, tartózkodik férjétől, nehogy mestersége hatástalan legyen. Tudományát Istentől kapta anyja méhében. Magát *féltáltos*nak tartja: bal orcájában zápfoggal született. Hét éves korában egy férfi és egy nőtáltos Pápáról a Székesfehérvár melletti Őrhegyre vitte. Lóháton repültek oda. Ide gyűlnek össze a táltosok évenként háromszor: Pütkösd, Szentjakab és Szentmihály havában. Megérkezésük után a két táltos fához kötötte lovát, őt is otthagyták. Anyaszült meztelenre vetkőztek, s bikává változva két ízben viaskodtak, öklelőztek, előbb a földön, majd a levegőben. A női táltos biztatta, aztán a fához kötött lovak egyike bátorította, hogy ne féljen attól, amit lát. A küzdelem után a viaskodók leszálltak, újra emberi alakot öltöttek. Megkérdezték, mit látott? Azt válaszolta, hogy villámlást. Hozzátette, hogy nem félt, mert a ló is bátorította. Továbbá látta, hogy a férfi-táltos a nő-táltost megsebesítette a bal mellén. Megtudta, hogy ez nem az első eset, s hogy a sebesült most is kigyógyítja magát, mint máskor. Ezután ettek-ittak. A lakomát követően őt ültették lóra kísérletképpen, hogy megüli-e a táltoslovat. Gyenge volt, félt, sírt, ezért levették róla. Maguk mellé lóra ültették, s innen Vác felé repültek. Ott letették, egy ismerős orvoshoz küldték. Itt szolgált három és fél évig, mialatt asszonyokkal

³ Beregvármegye monographiája, II. k: 1881. 250-251. LEHOCZKY közlésére (Hazánk, 1887. évf. 305.) hivatkozva röviden közölte KOMÁROMY ANDOR 1910. 475.

GYŰJTŐPONTOK
1972

gyógyfüvet járt szedni, s így az orvoslást megtanulta. Nagy hírre tett szert, egész Szegedig hívták gyógyítani.

Azt is vallja, hogy a Győr megyei Nyíl faluban Pap Miskának is volt egy pej táltoslova, Mágócsi Imre pesti alispánnak szintén. Az aszódi postamester küldte ajándékba Aranyos nevű faluból az alispán fiának. Ezt a daruszőrű táltost egyszer megnézte az istállóban. A paripá megismerte, s bizalmasan megszólította: "Minek nézesz rám oly keservesen, jöjj be hozzám." Tudni véli még, hogy Parádon egy lábatlan koldusnak volt egy félszemű fehér *féltátos* lova.

Szerinte az *egész* és *féltátosság* között az a különbség, hogy az ország különböző részéről való *egész-tátosok* csak viaskodnak egymással, a *féltátosok* pedig csak gyógyítanak, de nem rontanak meg senkit. Ezek megismerik a boszorkányokat is és tudják cselekedeteiket.

A további kérdésekre Borsi Ilona azt felelte, hogy a boszorkánysággal vádolt beregszászi illetőségű Lucza Samuné Terebesi Ilona és Némethi Mártonné Balogh Kata sohasem ártott senkinek. Egy már elhunyt asszonytól tanulták a mesterséget. Azt nem tudja bizonyosan, hogy született vagy tanult táltosok-e.

Borsi Ilona közlése mellé kívánczik egy másik vallomás, amely az Ugocsa megyében 1728/29-ben perbe fogott Fejér Anókra (Fejér Annára) vonatkozik. Vele kapcsolatos a nagykállói tanácslevele, amelyben tudósítják az Ugocsa megyei hatóságot, hogy a város fogságában lévő Horváth Zsófia "... magát, mint Fejér Anók olyas orvosnak lenni mondja." Azt is vallotta, hogy "Fejér Anók szájából hallotta, hogy mondotta volna: minek előtte a tatár meg nem rontotta, *egész-tátos* voltam, de már csak *féltátos*."⁴

E két adatból egyebek (foggal születés, viaskodás) mellett világosan kitűnik, hogy férfi- és nőtáltos egyformán létezik, s hogy a nőtáltos marad alul a küzdelemben. Az is nyil-

⁴ KOMÁROMY ANDOR 1910. 420. A nagykállói levél dátuma 1729. jún. 28.

vánvaló, hogy a megvádolt Borsi Ilona és Horváth Zsófia másnak, különbnek, a táltosokhoz hasonlóknak tartotta magát, aki a rontásra kész boszorkányok fölött áll. Ezt az emelkedett és közhiedelmen alapuló státust figyelhetjük meg a *néző* és *látó*-tudással felruházott nőknél és férfiaknál.

Vegyük sorra előbb a táltosra vonatkozó adatainkat.

Az ungi tájon *Palló (Palo)* egyik idős embere szerint "ló-ra mondták, hogy olyan, mint a tátos."

"Beszélték a régiek, hogy *tátosa* vót Rákóczinak és Rózsa Sándornak. Ment, mint a szélvész. Gyönyörűséges paripa és nagyon okos. A szemiből kiolvasta gazdája gondolatát. Mára már csak mesébe olvasni az ilyesmit."⁵

Másik elbeszélőm ugyanitt emberrel asszociálta a táltos képzetét. "Kiabáló, hirtelen beszédű emberre mondják, hogy olyan, mint a *tátos*."⁶

Sislóc (Sisloc) szájhagyományából megint a táltosló képze-
te merült föl:

"Lovakra mondták, hogy *tátos*. Messziről megláccott, hogy *bájos* állat, mer szeme villogott, szőre csillogott. Remont-ráskodott, mint a betöretlen csikó, és csak a gazdájának vót kezes. Láttak ilyet az égen háborús időbe. Ezt hallottam éltes emberektől."⁷

Hasonló vonásokra utalnak a beregi tájakon, de némiképpen árnyaltabb a kép. *Nagyberegén (Beregi)* hallott vélekedéseket idézek:

"Inkább lóra értették, hogy *tátos*."⁸ "Ha valaki nagyon habzsolva evett, hirtelen hajigálta be az ételt, arra mondták: Úgy eszel, mint a tátos."⁹

⁵ Tóbiás János 77 é. A továbbiakra is érvényes, hogy adatköz-
lőim Általában földművesek és háztartásbeliek.

⁶ Rózsa György 79 é.

⁷ Kaszics Mihály 80 é.

⁸ Fancsik Elemér 67 é.

⁹ Füzesi Károly 77 é.

Mezőkőszony (Kosszine) hagyományőrzői újabb vonásokat említettek:

"Szájjas fehérchselédre mondták, hogy felvág, mint a *tátos*." ¹⁰
"Beszéltek a régiek a *tátos*ról. Vót olyan gyerek, hogy foggal született. Avval oszt nem bírtak, elment világgá. *Gargoncs* az ilyen, nyughatatlan." ¹¹

Nagydobrony (Veliki Dobrony) egyik jóemlékezetű adatközlője szerint: "Legjobban lóra lehet mondani, hogy *tátos*. Jójárású, fenn jár, nyalkán jár. Az ilyenre lehet mondani, hogy olyan, mint a *tátos*." ¹²

Vári (Vári) lakossága elég nagy. Bizonyos, hogy egy-két elbeszélő csak kis fogódzót adhat a *táltos*-képzethez, mégis szilárd mozaik lehet egyetlen vélemény is. Idézem:

"Mélegvérű lóra mondják, hogy olyan, mint a *tátos*. De mondok magának valamit. Még gyerekkoromba emlegették az öregek, hogy utat, vizet (folyót) nem ismert az ilyen (ló). De az idegent nem állhatta." ¹³

Korábbiól származó följegyzés a közeli *Tiszabecserő*l: a *táltos*ló nyomában víz fakad. ¹⁴

Ha figyelembe vesszük *LUBY MARGIT tunyogi és matolcsi történeteit* ¹⁵ és *SZENDREY ZSIGMOND győrtelki közlését* ¹⁶, továbbá az ország északkeleti részére vonatkozóan pl. a *DIÓSZEGI VILMOS* könyvében ¹⁷ olvasható recens adatokat, akkor bátran mondhatjuk, hogy a gyűjtésemből idézett vélekedések és hiedelmek beleillenek a magyar *táltos*hagyományba.

¹⁰ Hegedüs János 78 é.

¹¹ Ricseiné Kota Mária 71 é.

¹² Hidi János 67 é.

¹³ Kovács Boldizsár 73 é.

¹⁴ SZENDREY ZSIGMOND 1928. 35.

¹⁵ LUBY MARGIT 1936. 58-65.

¹⁶ SZENDREY ZSIGMOND 1928. 34.

¹⁷ DIÓSZEGI VILMOS 1958.

Élénken őrzi népünk emlékezete az esőt, zivatart okozó táltos-tudomány és az esőért viaskodó táltos hiedelmét¹⁸ is. Ezzel rokon gondolat húzódik meg abban, amit *Hetében* Mándi Györgynéről beszéltek: esőt tudott hozni, de csak akkor, ha tejescsuprot tudott lopni.¹⁹

Tiszaháti és felsőtiszai táltos-adataink alapján természetesen csak vázlatos képet alkothattunk. De és elsősorban szolgáljon ez ösztönzésül a további gyűjtésre, mert sok munka vár reánk itt is, más vidékeken is. A kutatóknak pedig többek között választ kell adni arra az egyezésre, ami a jugoszlávi gyűjtésünkkel együtt a *táltosétvágyú* és *táltosszdjú* — kissé pejoratív — jellemzésben megmutatkozik.²⁰ Biharban (*Nagyssalonta*) a táltosra rákérdező kapott egy további értelmezést is: okoskodó, bölcselkedő kisgyerek.²¹ Régi hagyományok szólássá vált maradékai állnak előttünk.

2. A néző (jós)

Mezőkasszony (Kosszine) idős embereivel és asszonyaival beszélgetve szoba került a vén Márkusné. Itt élt, tudományos-boszorkányos asszonymak tartották. Hogy mi volt a tudománya? Rontott, kuruzsolt. Majd valaki megjegyezte, hogy — idézem: "Vót az ilyenek közt asszonyba is, emberbe is, amék meg tudta mondani, hogy ki vót a tolvaj, ki vót a rontó. Messzirül jártak hozzá, mer hiszékeny vót a nép. Meg osztán a régi hagyomány után keresték a kincset. Sehogyse boldogultak, nem tanáltak. Akkor oszt elmentek a *látóemberhe*."²²

¹⁸ Ld. SZÜCS SÁNDOR 1951. 403-409. - FERENCZI IMRE 1974. 262-275.

¹⁹ LUBY MARGIT 1928. 200.

²⁰ Vö. FERENCZI IMRE 1974. 263.

²¹ SZENDREY ZSIGMOND 1914. 315.

²² Hegedüs János 78 é.

A beszélgetés egyik tanúja, az egyik idősebb asszony rögtön példával erősítette meg a hallottakat:

"Így vót, én is hallottam. Papiba /szomszéd község/ lakott Veres Menyhárt. *Táncos Menyhártnak* hítták, mer minden nap két órát kellett neki táncolni. A vót a baja, hogy hozzányúlt a kincshe.

Megtudta valami *jósembertül*: annyi arany van a földjibe, hogy el se bírná hordani. Attól kezdve nem vót nyugta: kereste, kereste, de hijába. Mindig e járt az eszibe. Majd eccer, szántás közbe akadt rá a kád aranyra. Órijási gazdag lett. Mások is meggazdagodtak belőle.

Az én bátyám dőgozott nála, mint kőműves. Látta, hogy ebéd után felállott, és odament a szekérhe. Megfogta és táncolt. Biztos avval vót megátkozva a kincs.

Vagy hatvan esztendeje történt ez."²³

E közlések elhalványult, töredékes emlékei a magyar nyelvterületen, különösen az Alföldön emlegetett *nézőknek* és *látóknak*.

KOMÁROMY ANDOR a debreceni városi levéltárban talált régi jegyzőkönyvből a következő adalékot közölte 1907-ben: 1693-ban Debrecenben a boszorkányok között nagy riadalmat okozott az a hír, hogy egy leány jön ide, aki a boszorkányokat kimutogatja. Emlatt egy gyanús, később beperelt asszony meg is szökött. Továbbá a cikk utal arra, hogy voltak olyan egyének, akiknek minden egyéb titok felfedése hivatásszerű foglalkozása volt. Ezeket *nézőknek* nevezték. Hozzájuk fordultak a beteg vagy károsított emberek, részint orvosi tanácsért, részint azért, hogy megtudakolják, ki okozta a nyavalyájukat. Mint írja, a *nézők* említése előfordul a kolozsvári, Ugocsa megyei, Győr megyei perekben.²⁴

²³ Ricseiné Kota Mária 71 é.

²⁴ KOMÁROMY ANDOR 1907. 354.

A 18. század első felében Ugocsa megyében *Fejér Anók* volt a leghíresebb *néző*. Mint fentebb láttuk, a magát mentő Horváth Zsófia is hozzá hasonlította magát 1729-ben: ő is *feltámas*, gyógyító. Ekkor folyt a vizsgálat Fejér Anók ellen is. A vád szerint orvoslás színe alatt ártalmas szerekből készült italokkal betegeket kúrált, kik közül sokan meghaltak. Így halt meg egy debreceni asszony, s titokban eltemette.²⁵ Fejér Anók tettét beismerte. Feltűnő, hogy milyen enyhe büntetést kapott, holott kisebb bűnökért akárhány "boszorkányt" tortúrara vetettek és elégettek. Csupán arra kellett köteleznie magát, hogy a megyét örökre elhagyja, s végérvényesen felhagy kuruzslásával.

A vádba foglaltakból kitűnik, hogy milyen messziről jártak hozzá betegek orvoslás és tanácskérés céljából. Jól ismerték őt a szomszédos megyékben is. Már 1724-ben a Borsava (Bereg m.) községben lakó és boszorkányság miatt perbe fogott Kállainé ellen valló egyik tanú szavaiból kiderül, hogy a "rontásban" szenvedő, járóképtelen beteg Fejér Anókhöz vitette magát szekéren. Annyit tudott meg tőle, hogy "vesztés" van a lábában.²⁶ 1726/27-ben Ugocsa megyében Molnár Andrásné Mészáros Krisztina miatt folytattak tanúvallatást Tiszaújlakon. Vári Andrásné pl. főköltője ellopásával vádolta Molnárnét, akit egyébként keresztneve után Kriska néven emlegetnek. Tanúkkal igazolta a vádat. Utána lett nagybeteg, mikor kint a határban dolgozott. Bajával elment Fejér Anókhöz, s tőle megtudta, hogy a főköltő miatt esett rontásba. Tanúvallomásában felemlíti azt is, hogy Kriska addig kerülgette házát, hogy bement hozzá, pedig sem előtte, sem utána nem járt nála.²⁷ Fejér Anók iránt tehát nagy volt a bizalom, s nyilvánvaló, hogy a gyanúsítottat is érdekelte a dolog. Izgatta, hogy milyen hírrel tért haza a kárvallott és beteg Váriné.

²⁵ KOMÁROMY ANDOR 1910. 421. A törvénykezés helye Nagyszőlős 1729.

²⁶ KOMÁROMY ANDOR 1910. 349.

²⁷ KOMÁROMY ANDOR 1910. 379.

Egy másik tanú szintén rávallott Kriskára. Összetűztek, reá gyanakodott ura betegsége és halála miatt. Megtudjuk a fátentstől azt is, hogy az ura elment Fejér Anókhhoz, aki (tes-tét) "megnyitotta". A beavatkozás átmenetileg megkönnyebbülést idézett elő, de utána a kínlódó beteg csak meghalt.²⁸

Egy későbbi (1732) Ugocsa megyei perben Paládi Jánosné Tóth Ágota a gyanúsított. A Feketeardón lefolyt tanúvallatás során az egyik fatens azt veti a perbefogott asszony szemére, hogy őket, a házaspárt ajándékba küldött égetettborral megron-totta. A feleség egy csepp itallal megmosta a szemét, s utána három hétig fájt. A férj, a tanú pedig másnap leesett a lábá-ról: nagybeteg lett. A "kötés" (megkötés) gyanúja merülhetett fel, mert mint a fatens elmondotta, Tóth Ágota később "tárgított" rajta, s kezdett lábra állni. Element Fejér Anókhhoz, azután job-ban lett.²⁹

Ugocsából nyilván Szabolcsba költözött át Fejér Anók, s folytatta mesterségét. Csakis ezzel magyarázható, hogy szóba kerül a neve később is, az 1731-es és 1737-es szabolcsi boszor-kányperben. Úgy említik, mint gyógyítót és a rontók látnokát /nézőt/.³⁰

Nézőnek mondott (név szerint említve vagy anélkül) gyógyító-ra későbbi (1739, 1742, 1751) szabolcsi boszorkányperekben szin-tén olvasható utalás és hivatkozás,³¹ Ugocsából pedig még Fejér Anók működése előtti időből, 1707-ből. A Tivadaron folyó tanú-vallatáson sokan részt vettek. A 18. fatens elmondotta, hogy az előbbi esztendőkből pünkösdkor elment a fia a halmi vásár-ba. Egy asszony a fiúnak adott két ezüst gombostűt. Hazajövet visszakérte tőle. Utána fia természetében megnyomorodott, s úgy

²⁸ KOMÁROMY ANDOR 1910. 384.

²⁹ KOMÁROMY ANDOR 1910. 457.

³⁰ SCHRAM FERENC 1970. 333, 340, 356.

³¹ SCHRAM FERENC 1970. 360-361, 368, 395.

is maradt. Atyafiai elmentek a "nézőhöz", aki azt mondta: az "tött" a fiúnak, vagyis az rontotta meg, aki a gombostűt adta.³² A néző nevét nem említik.

Egy zempléni (1755) perben a tiszaluciak hivatkoznak nézőre az özv. Dombi Mihályné Bényei Kata elleni tanúvallatáskor.³³

Történeti és recens példáinkban szinte csak nőket (asszonyokat) ruháznak föl a néző tulajdonságával. Az ország északkeleti részéből közreadott följegyzéseink³⁴ hasonló képet mutatnak. A régebbi és az újabb hagyomány összhangban van. Ezek szerint Borsi Ilona (1735) vallomása és közlése általános érvényű igazságot fogalmaz meg? Ez pedig az lenne, hogy a *féltatos* nők a gyógyítók és a rontást okozó boszorkányok felismerői?

Ez a megállapítás túlzó, de nem alaptalan. Maga Borsi Ilona utal arra, hogy az őt repítő táltosok végül egy Borbély István nevű ismert orvoshoz utasították. Ott szolgált, s az asszonyokkal gyógyfüvet járt szedni, stb. Gazdája neves orvosember. Jóval korábbi (1689) Ugocsa megyei perben Szabó Ferenc, viski "néző", jóvendőmondó és varázsló a vádlott Máramarosból. A vád Szabó gyógyító és boszorkánylátó képességét vonja kétségbe, helyesebben ördöghöz tartozó és elítélendő mesterkedésnek tartja. Megvesszőztatik, s kötelezik, hogy megjavuljon.³⁵ GYÖRFFY ISTVÁN 1916-os fekete-körösvölgyi közleményében azt olvashatjuk, hogy a *néző* lehet férfi is, nő is. Hozzájuk fordulnak megtudakolni, hogy rontásból vagy mitől ered a bajuk. Az utat, a tudakozódást titkolni kell, különben nem sikerül a dolog.³⁶ A titkolózás értelmét a történeti adatok világosan kifejezik. Puskás Jánosné Bata Judit ellen folyó Szabolcs megyei boszorkányperben (1762) szerepel az a bűneset, hogy Gulyás Márton

³² KOMÁROMY ANDOR 1910. 211.

³³ SCHRAM FERENC 1970. 705-707.

³⁴ FERENCZI IMRE 1959. 435-438.

³⁵ KOMÁROMY ANDOR 1910. 149-150.

³⁶ GYÖRFFY ISTVÁN 1916. 86.

ibrányi lakos pénzét ellopták. Az egyik tanú azt vallotta, hogy Gulyás elment a nézőhöz, hogy megtudja, ki a tolvaj. Bata Judit atyafia részese volt a lopásban, ezért arra kérte a vádlottat, segítsen rajta. A tanú elmondotta, hogy Bata Judit két varázscselekményt ajánlott a tolvajnak: egyiket arra az esetre, ha a kárvallott még nem ért oda a nézőhöz, a másikat pedig akkor, ha már megjárta az utat, de még nem ért vissza a faluba.³⁷

Röviden összefoglalva: férfi és nő egyaránt lehet néző, a boszorkánysággal megvádoltak többsége viszont nő.³⁸

A *Menőkáoszony* (*Kossine*) szájhagyományából idézett kincsmondában arra utaltunk, hogy valami jósembertől tudta meg Veres (Táncos) Menyhért, hogy nagy kincs van a földjében. Ehhez Ugocsa megyei történeti párhuzamként megemlítem azt a hiedelmet, amely a 17. századi Nagyszőlős-vidéki lakosok körében élt. Lényege az, hogy az elpusztult *Kankóvár* és a mellette található, szintén elenyészett ferencrendi kolostor területén betömött kút van, abban tömérdek kincs elrejtve. 1698-ban az alispán és bíró társai 22 tanút hallgattak ki ebben az ügyben. Űzv. Veres Péterné Szijas Katalin vallomásában előadta, hogy a klastromon kívüli részen, Szabó János szőlőjében, a vár alatti kútban van a temérdek kincs. Ezt anyai nagyapjától hallotta, aki 12 évig kulcsár volt a várban a Perényi család szolgálatában. Ennek a közlésnek a hatására két szőlősi ember elment Debrecenbe a "nézőhöz". Megkérdezték a kút helyét, s hogy mi van benne. Az útbaigazítást megkapták, a kincskeresést megpróbálták, de nem vezetett sikerre.³⁹

Ehhez az adathoz LEHOCZKY hozzáfűzi, hogy nagyon híres lehetett az a debreceni férfi (néző, ill. jós), akihez Ugocsából

³⁷ SCHRAM FERENC 1970. 423.

³⁸ KULCSÁR ZSUZSANNA 1968. 132-133.

³⁹ LEHOCZKY TIVADAR 1904. 43. Korábban is közölte *A kankóvári rejtett kincs* címmel. Vasárnapi Újság, IX. (1862) 283-284.

eljártak a kíváncsiak. A 19. század közepén Ung megyében, *Poroska* (*Poroskó*) nevű hegyi faluban élt egy hasonló rutén parasztember. *Tinta* volt a neve. Seregestől tódult hozzá a távoli megyékből is a kérdezősködő nép. 1860-ban két Szabolcs megyei magyar házaspárral akadt össze az Ung felvidéke felé vezető völgyben, akik Poroskára mentek a jóshoz. "Azóta csak beregmegyei Karaszlón tűnt fel ismét egy rutén lány mint jós, de azt a hatóság csakhamar elhallgattatta."⁴⁰

3. *A tudós kocsis*

A kocsis-babonakör fölfedezőjének, LUBY MARGITnak 1942-ben megjelent klasszikus néprajzi munkájában olvashatók a következők: "Ehhez a babonához egész babonakörre való anyagot sikerült összegyűjtenem, mert hiszen szerencsére kocsis még mindenütt van, nem veszett ki a fajtájuk, mint a csikósoké. Ránk nézve, akik lovas nemzetnek tartjuk magunkat, kétségtelenül érdekes lenne a lóra és a lovakkal foglalkozó csikós, kocsis, szekeres és fuvaros-osztály hagyomány és babonaanyagának felgyűjtése, mielőtt az teljesen elenyészne."⁴¹ A tudós-kocsis típusú hiedelmek megismeréséhez újabb és újabb közlemények, följegyzések járultak hozzá.⁴² Ezekhez csatlakoznak az alábbi történeteink:

"Valami templomot renováltak, a tornyot. Aszongya ott fent az egyik mester a másiknak: - Figyeld meg, megállítom azt a lovat, amék ott jön az úton.

⁴⁰ LEHOCZKY TIVADAR 1904. 44.

⁴¹ LUBY MARGIT 1942. 177. Már korábbi könyvében is szerepel a kocsisbabonakör: LUBY MARGIT 1936. 44-54.

⁴² FERENCZI IMRE 1957. 56-86. - BALASSA IVÁN 1963. Az 53-54. lapon jellemzi a tudós-kocsis karcjai hagyományát, s jelzi a vonatkozó mondák sorszámát. - SZABÓ LAJOS 1975. 186-222. sz. mondák. A Bodrogszlovákiahoz tartozó területéről újabb, 1964-ben följegyzett adatokat találni a *Bodrogszentesi mondák és Legendák* c. sajtó alatt lévő közleményünkben: 15, 16, 17. sz. mondák. - BARNA GÁBOR 1979. 65-66.

Úgy is történt. A ló nem ment se jobbra, se balra. De a kocsis se akárki vót! Leszállt. Egy kúvel a rúdra ütött, és a mester, amék ott állt fent, lezuhant a toronybul" (*Palló-Palo*).⁴³

"Ungváron építették a várat. Sokan vótak ácsok a tetőn. Majd jött az úton egy prádés-kocsis. Az egyik ács onnét fentről megállította a lovakat, nem engedte tovább. Akkor odaszólt neki a kocsis: - Engedgy tovább, hé! Csak nem tudott menni sehová. Akkor leszállt, a rúd végit megütötte. Abba a pillanatba lebu-kott az ács a tetőről" (*Palló-Palo*).⁴⁴

"Itt vót a szürtei báró. Fogadott Csapon a mozdonyvezető-vel, hogy hamarabb behajt a lovával Ungvárra, mint a masina. Meg is tette. Előbb odaért. Ördögös vót a kocsisa.

- Megtesszük Laci? - kérdezte a báró. Meg. De nem tudom, mi lesz!

Még vissza is hajtott. Mikor megérkeztek, a két ló kétfelé esett. Kérdi a báró: - Hát hogy? Aszongya a kocsis: - Meg vótak ezek mán akkor dögölve, mikor Ungvárra értek, de vissza kellett nekik jönni" (*Sislóe-Sislóe*).⁴⁵

"Vótak ezek a tudományos kocsisok. Hallottam beszélni. Ezek nemigen pucolták a lovat, mégis ragyogtak, mint a tükör. Csak végighúzták a ló hátán a csutakot, oszt mán is fényes lett.

Aztán vót itt egy asszony, Fodornak a felesége. Hordta a fát Beregszászra eladni. Eccer hopsz! Megállnak a lovak, nem mozdulnak. Aszonták, hogy akkor kivett a zsebibül valamit, az ostorho kötötte. Csapott vele egy nagyot. Kifolyt a szeme annak az ellenséginek, aki megbabonázta a lovakat" (*Nagybereg-Beregi*).⁴⁶

Én úgy hallottam, hogy a tudományos kocsis az ostor végire patkószeget kötött, és avval ki tudta ütni haragosa szemit. Vagy megkente a rúd végit, akkor nem tudtak elindulni a lovak (*Nagybereg-Beregi*).⁴⁷

⁴³ Makó Ferenc 69 é.

⁴⁴ Tóbiás János 77 é.

⁴⁵ Kaszics Mihály 80 é.

⁴⁶ Füzési Károly 77 é. Az elbeszélésben említett Fodor József tudós-pásztor volt, róla külön történet szól.

⁴⁷ Fancsik Elemér 67 é.

"Paróczai András bácsi tudományos vót. Értett a lovakho. Meg tudta állítani és meg tudta indítani messzirül.

Varsányba (Nagyvarsány) is vót egy tudós kocsisember. Evvel történt az, amit most elmondok. Jött az úton az uraság prádéskocsisa, hajtotta a fogatot. Ez a kocsis ott állt az út mellett, nem szólt semmit. A lovak horkantottak és megtorpantak. A prádéskocsis biztatta, indította, de a lovak meg se mozdultak. Csak akkor mehettek tovább, ahogy a tudós elengedte.

Hallottam egy másik esetet is. Építkeztek a tetőn. Jött a prádéskocsis. A mester lelökött egy szeget az útra a lovak elibe. A lovak meghököltek. Az Istennek se, sehová! Akkor a kocsis leszállt a bakrul, ráütött a rúd végire. A mester lebukfencezett a magasbul" (*Mezőkászony-Kosziné*).⁴⁸

"Itt hallottam Váriba egy *bájos* emberrül. A nevre mán nem emlékszek. Gyarmatrul (Fehérgyarmatról) jött haza a vásárbul szekerrel. Egyik lova Kisarnál megdőglött, mégis hazahajtotta az udvarára. Ott bukott fel a ló.

Emlékszek még rá, hogy 50-60 esztendővel ezelőtt itt csak szálmával vótak fedve a házak. Az történt, hogy fedték a háztetőt. Fent vót a mester és a segítségek. A ház előtt az úton jött az uraság a prádés-lóval. A prádéskocsis hajtotta. Látták ezt a háztetőről. Aszongya ott az egyik ember egy másiknak:

- Figyelj ide! Megállítom azt a két lovat, hogy nem megy sehová!

- Hát az nem lehet! - mondta a másik.

De úgy lett! Odaért a ló, megállott. Csak kapálóztak, rángatóztak. Na, de a prádéskocsis is olyan tudákos vót. Odakiállított annak az embernek. Tudta, hogy kinek szól. - Ereszd tovább a lovam! De a másik nem engedte, csak elkacagta magát. Erre a prádéskocsis kihúzott az ülés alól egy baltát, odament a kocsi-rúd végibe, oszt ráütött vele. Abba a pillanatba lebukfencezett az az ember a háztetőről, szörnyethalt. A lovak azonnal elindultak, mer a kocsis vót a nagyobb tudományú" (*Vári-Vári*).⁴⁹

⁴⁸ Hegedüs János 78 é.

⁴⁹ Kovács Boldizsár 73 é.

Szabó Zsigmond (86 é.) *Forgóldny (Divicsne)* hagyományát felidézõ története szintén egy nevezetes cselédrõl szól.

"Vót itt egy kocsis, Peti József. Váczinál szógált. Majd eccer Szõlõsre (Nagyszõlõs) kellett menni. Útba esik a Tisza, átal kellett menni rajta. De mire odaértek, átalment elõttük a hidas. -Jaj, jaj! - sopánkodott Váczi. Nekem mán a hivatalba kéne lenni!

Aszongya neki Peti, a kocsisa: - Na, tessék behúnni a szemit! Jól van. Átalmentek. A Tisza másik ódalán szólott Váczinak: - Sebaj, mán is ott leszünk! Az úr nem hitt a szeminek. - Megállj! Nekem nem kellesz! Akkor kifizette a kocsis. - Dehát e semmi! - mondja ez a Peti. Mán egy hete döglöttek ezek a lovak, úgy hajtottam velük. Váczi csak nézte elszõrnyülködve, szólni se tudott."

Pétterfalva (Petrovo) mesésszavú emberétõl jegyeztem föl:

"Itt vót egy Egrí Károly nevű ember, módos paraszt. Vót neki kocsisa. Hogy-hogynem babonázta ez a kocsis a lovat, de az az igazság, hogy döglött lovakat hajtott.

Arrul vót szó, hogy milyen kövérek, milyen puffadtak a lovak. - Hej, te! Mi van ezekkel a lovakkal? Feleli a kocsis: - Hogyne vónának puffadtak, hisz már két hete döglöttek! Bele-rúgott a ló hasába, ki is pukkant.

De ugyanavval a döglött lóval átmentek a Tiszán. De hidas nélkül! Mer akkor még hidason mentek: az vót az átjáró a Tiszán."

Másik elbeszélése az áccsal bajlódó kocsis fölényét hozza tudtunkra.

"Itt történt, hogy fedték a házat. Ácsmester fedte. Az úton jött egy négylovas hintó. Az ács valahogy babonásan szeget vert egy zszindelybe, és mikor odaért a hintó, a lovak úgy megálltak, mintha lecövekelték vóna. Erre a kocsis felszólt a meszternek: - Eressz utamra! - Mehecc, szabad az út elõtted! De hijába nyihogtatta a lovakat a kocsis, nem indultak sehová. Aszongya: - Így is jó, de megbánod! Akkor cserdített egyet az ostorával. Na, és az a szeg, amit a mester babonásan belevert a zszindelybe, kiugrott. Belepattant az ács szemibe és lezuhant

tőle a tetőrül. Szörnyethalt."⁵⁰

A tudós-kocsis mondanakörét értelmező kutatók kiemelték az ősi samánkodásra visszamutató vonást,⁵¹ fölvetették a mesterek (ács-kocsis) közötti társadalmi konfliktus lehetőségét, rámutattak az urasággal (gazdával) szemben a bűvös erő folytán jelentkező fölényre, ennek szolgát védő szociális funkciójára. E problémákon túlmenően megvizsgálandó lesz az elhomályosult *kötés-oladás* hiedelmének a jelentősége, amely kétségkívül felismerhető az úton haladó fogat hirtelen leállítását és a váratlan fordulat bekövetkezését előidéző varázscselekményben. Különböző hiedelem hatott kocsistörténeteinkre, így föltételezhető, hogy a boszorkányhit egyik lényeges elemével rokon mozzanattal van dolgunk a megkötés-megoldás jelentkezésében.⁵²

Számolnunk kell a kocsisok kiváló állatismeretével, s azokkal a kitapasztalt fogásokkal, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy az egyszerű és beavatatlan halandók bűvös-természetfeletti erővel ruházzanak fel lovakhoz nagyon értő kocsisokat. A ló megriadását vagy megtorpanását kiválthatta valamilyen váratlan mozzanat. A félelem átragadhat egyik lóról a másikra, és számolnunk kell az állatra ható emberi képességgel. Egyszóval a *tudós* jelző nemcsak a bűvös, emberfeletti képességet jelöli, hanem a ló értelmi és érzelmi-ösztönös viselkedésének beható ismeretét is. Ezek birtokában a kocsis rájátszhatott az emberi hiszékenységre, mert pl. a ló hihetetlen erő kifejtésre képes, csodával határos száguldozással repítheti a kocsit-hintót. A kocsis védekezésül, státusa emelése céljából okosan és erélyesen igyekezett elhárítani gazdája bírálatát és haragját, s alkalomadtán bölcsen ki tudta használni az őt érő dicséretet, magasztalást. A kocsis és gazdája között bensőséges kapcsolat szövődhetett, mert a jótartású, ügyes szolga megnyerhette az uraságot, s tudott dolog, hogy a birtokosok viselkedése és

⁵⁰ Kis Gábor 68 é.

⁵¹ LÁSZLÓ GYULA 1945. - FERENCZI IMRE 1957. 56-86.

⁵² A rontás-gyógyítás területéről mintaszerű CS. PÓCS ÉVA tanulmánya. CS. PÓCS ÉVA 1963. 565-612.

vagyoni helyzete különböző volt. Gyűjtőterületünkön sok kis- és középnemes élt, s bár erre a rangra és címre sokat adtak, a cseléd és uraság között eléggé jellemző volt a patriarchális kapcsolat. Röviden szólva komolyan kell venni, hogy a "keze alatt" lévő lovakkal együtt emelkedett a *tudós-kocsis* híre.

A hiedelemnek és a tapasztalatnak *tudós* jelzővé sűrűsödése, kölcsönhatása, s az emberi hiszékenységre — beleértve a lenti népet és akárhány uraságot — való rájátszás régi tudati és társadalmi jelenség. A boszorkányperek történeti forrásértékét ebben a tekintetben is hasznosíthatjuk. 1729-ben egy Sopron megyei perben azt vallják az egyik vádlottról, hogyha akarja, a keze alatt lévő lovak egy nap alatt 12 mérföldet is megjárnak úgy, hogy a zablát sem veszi ki a szájukból. Ha akarja, akkor fél mérföld után elfáradnak.⁵³

4. A tudós-pásztor

A följegyzések egy része a *tudományos pásztorok* titokzatos (természetfeletti) adottságaira vonatkozik. A nyáj szalasztásáról és annak elhárításáról (megelőzésről) szól a mondák többsége. Egy-két adat található az orvosló pásztorokról.

LUBY MARGIT már a 40-es évek elején hangsúlyozta a Szatmártól keletre átnyúló pásztorhagyomány gyűjtésének, föltárásának fontosságát.⁵⁴ Őt a pásztorélet és a pásztorfolklór egyaránt érdekelte, kezdeménye jelentős volt és az is marad.⁵⁵ A régi pásztorélet emlékei ma már a kívülálló modorában hangzanak el, mert kevés a közvetlen egyéni élmény, s kevés az élményből fakadó elbeszélés. Ezt tapasztaltam a gyűjtőúton.

⁵³ SCHRAM FERENC 1970. 37.

⁵⁴ LUBY MARGIT 1942. 81.

⁵⁵ Eltekintve a gyarapodó táji adatok felsorolásától, csupán CSISZÁR ÁRPÁDNak a hiedelmekre is figyelmes dolgozatára hivatkozom. CSISZÁR ÁRPÁD 1972. 481-496.

A híressé, legendássá vált pásztorok tehetségesek és tapasztaltak voltak. Jól ismerték a kezükre bízott nyáját, az állatok viselkedését és jól ismerték a hagyományt. Kitűnő emberismerők. Megfigyelték a velük érintkező gazdákat és tudásukra rászorulókat. Nyájfajta (ménés, gulya, csorda, falka, konda, csürhe) szerint alakult esztendőszolgáltatuk, s ennek megfelelően szorosabb vagy lazább szálakkal kötődtek a faluhoz.⁵⁶ Következésképpen a tudós-pásztorról a földműves lakosság-nak is volt mondanivalója. Adataink jórészt a gulyásokra vonatkoznak.

Palló (Palo) egyik nevezetes pásztoráról mondták el:

"Apámtul hallottam. Lakott itt egy Leca nevű pásztor. Döglött a marha. Leca éccaka kiment a nyájho és körülfüstölte. De mán kapta is magát, abba a pillanatba el kellett onnan szaladnia.

Na, és ez a Leca kuruzsolt valamit a tarnóci temetőn. Meglátták a csendőrök és odamentek. De kuruzsolás közbe nem vót szabad megszólalni. A csendőrök meg ráfogták a puskát, oszt hát csak megszólalt. Olyan majomforma embernek vált."⁵⁷

"Nagyszelemencen lakott a vén Ficfa. Mi vót a rendes neve, nem tudom. Odaát (Csehszlovákia) esik ez a kösség. Ott lakott. Nevezetes juhász vót, mert otthagya a kutyára (bízva) a bárányt, ű meg bement a nagyszelemenci kocsmába" (*Sisloc-Sisloc*).⁵⁸

"Sokat lehetett hallani régi idős emberektől, hogy vótak ezek a *tudományos-pásztorok*. A rosszakkal szövetkeztek. Megtörtént, hogy kínozták a gonoszok. Birkóztak, verekedtek. Belevágták a bokorba, ott kínozták, a nyáj meg ment szerteszéjjel. Mikor jól összetörték, kiment belőle a gonosz. Akkor tudott a

⁵⁶ A pásztoroknak és a pásztordinasztiáknak a falvak és uradalmak népével való kapcsolatáról érthetjes ábrázolást nyújtottak a népi írók: ILLYÉS GYULA, VERES PÉTER, SINKA ISTVÁN és mások. A néprajz oldaláról legutóbb BARNA GÁBOR hangsúlyozta e kapcsolatot jelentőségét. BARNA GÁBOR 1979. Ld. főképpen: 236-254.

⁵⁷ Makó Ferenc 69 é.

⁵⁸ Rózsa György 79 é. Palló (Palo).

nyája után menni, hogy összeszedje " (*Sisloc-Sisloc*).⁵⁹

Forgoldny (Divicsne) tehetséges mesélője a tejet varázsló juhászról és a szembeszegülő pásztor elhárító cselekményéről mondott történetet.

"Vót itt egy juhász. Ment Halmiba fáér a gazdájával. Halmi végin szólt a gazdának, hogy álljanak meg, mert lát egy csapatot (falkát), hogy ott legel.

Kifogták az ökröket. Ű odament a vas *készeghez*, ami a jármot a rúdho fogja. Elővett egy nagy vasfazikat, hogy azt telifeji. Zúrgette a vasszeget és a tej úgy ment bele a fazikba, mintha a juhok fejte vóna.

Mikor meglátta a másik juhász, hogy a juhok bégetnek és szaladgálnak, azt is látta, hogy a másik feji a vaspálcát. Odakiáltja neki: - Elég lesz mán komám! De a juhász nem törődött vele, tele akarta fejni a fazikat. Megint kiáltott a másik juhász: - Elég lesz mán komám! Még erre se ijedt fel a juhász, csak fejte a juhokat. Harmadszor is kiált neki: - Elég lesz mán komám! De ű még evvel se törődött.

Akkor fogta a kárvallott juhász a subáját: kifordította, leterítette és hozzáfogta a kampóval útni. De evvel a juhászt ütötte, nem a bundát. A zúrgetős juhász kínjába még a tejet is kirúgta a fazikbul. Pedig azt gondolta, hogy kifeji a tejet, mert a másiknak nincsen tudománya, oszt ű járt pórul."⁶⁰

Idős Páva Sándor (80 é.) *Tiszabökény (Bekeny)* népköltési hagyományainak hű és avatott tolmácsolója. A tudós pásztor sorsáról azt mondja:

"Ha meg akart halni, a botját odaadta egy másik pásztor-nak. Ebbe vót a tudománya. Tőle örökölte a másik. De vótak olyanok is, akik megtanulták a tudományt, mer kiállták a próbát."

⁵⁹ Rózsa György 79 é.

⁶⁰ Kádár Endre 60 é.

A nyáj megszalasztásáról szóló visszaemlékezésekben több a realiztikus elem.

"Vót olyan pásztor, hogy rágyújtott a pipájára. A füst megvadította a nyájat, oszt szaladhatott utána az Őrizője" (*Sisloo-Sisloo*).⁶¹

"Azt beszéltek, hogy a gulya-marhát el lehet szalasztani. A régi híres pásztorok értettek az ilyenhe. De tudományuk vót ahho is, hogy megállítsák a rohanó gulyát (*Nagybereg-Beregi*).⁶²

"Vót itt a kösségbe egy csikós. Úgy hítták, Fehér Jóska. De nem vót az fehér, hanem fekete, mint a guba.

Mikor egy délután fele jöttek a Tiszáru a ménessel, a gáton kellett keresztülmenni. A lovak felhánták a farukat, hozzákeztek *kalupba* (galopba) menni. Ott szántottam a földön. Mondom neki: - Na, Jóska bácsi! Ezeket soha nem fogja látni! Ki-megy a világbul. Azt mondja nekem: - Nem lépi az át Várinak a szélit, mind vissza fog jönni! Úgy is vót. Pedig az a távolság vót vagy 6-7 km, amit *kalupba* (galopba) megtettek. Valami tudománya vót neki. Később nem csikós, hanem csordás lett" (*Vdri-Vari*).⁶³

"Vótak ezek a vérbeli pásztorok. Ha a másik pásztor nyáját szét akarta ugrasztani, akkor *kalapmooskot* tett a pipájába, avval füstölt. A szagátul szétszaladt a marha" (*Páterfalva-Petrovo*).⁶⁴

"Ha a pásztor, egyik a másikra haragudott, akkor *küldött-kutyát* uszított a nyájra. Elküldte a haragosáho, és ez a küldöttkutyá valóságos pocsékolást végzett a jószág között.

De vót olyan is, amék megtorolta. Ráküldték a kutyát, és értett hozzá, hogy magához édesgesse. Enni adott neki, megsimogatta, utána visszaküldte. Saját gazdája jószágát szaggatta meg. Rátámadt a gazdájára, összeharapdálta" (*Tissabökény-Bekeny*).⁶⁵

⁶¹ Rózsa György 79 é.

⁶² Fancsik Elemér 67 é.

⁶³ Kovács Boldizsár 73 é.

⁶⁴ Megyeri Gábor 69 é.

⁶⁵ Id. Páva Sándor 80 é.

"Itt történt. Vót itt egy gulyás. A fűzesen járt a marha. Pásztort fogadtunk. Kiválasztottuk. De egy másik pásztor is ajánkozott. De nem fogadtuk meg, mert *tuddkos* ember vót.

Utána az történt, hogy bosszúbul éjjel elzavarta a marhát a legelőről, és arra Bereg megyébe fogdosták el a jószágot. Arra Vári, Badaló, Halábor felé szaladtak, de még Vásárosnaményba is fogtak el belőle. *Fekete kutya* zavarta neki az állatot.

Azt kérdezte, mikor odament a gulyáho: - Kié ez a két ökör? Mondták, a Borsos Andrásé az egyik, a másik Páva Menyhérté. És ezek vótak a vezérek, ezek után ment a gulya.

Apám el is adta az ökröt, Borsos András is" (*Tiszabölkényben*).⁶⁶

"Sák István bácsi értett a jószágho. Elmentünk hozzá, mondtuk, hogy féreg van a tinóba. Akkor azt mondta Pista bácsi: - Nem baj fiam, rendbehozzuk. Majd azt mondja: - Tizenegy óra-kor el kell menni, dögöm lesz.

Mit csinált, mit nem, két nap múlva nem vót a tinóba egy féreg se.

Pista bácsi mondta, ha valakit vezett kutya megharapott, akkor kőrishogár fejit kell porrá törni és megitatni. Attul jobban lett" (*Sislóc-Sislóc*).⁶⁷

Legutóbb DÖMÖTÖR TEKLA összefoglaló munkájában mutatott rá, hogy: "A magyar néphitben sokkal nagyobb szerepet játszottak a mitikus lényeknél a tudományosak, a különleges tudással, erővel felruházott élő emberek. Nincs okunk azt hinni, hogy ez csak az utóbbi két évszázadban volt így."⁶⁸

A táltos és néző alakjának ismertetéséhez fölhasználtuk a beregi és ugocsi boszorkányperek vonatkozó adatait. A boszorkányokról szóló hiedelmek és mondák elég népeseek, ezért máskor mutatom be. Velük együtt további megerősítést nyer az előbb idézett megállapítás helyessége.

⁶⁶ Id. Páva Sándor 80 é.

⁶⁷ Kaszics Mihály 80 é.

⁶⁸ DÖMÖTÖR TEKLA 1981. 72.

IRODALOM

- BALASSA IVÁN, 1963 *Karcsai mondák.* UMNGY XI. Budapest
- BARNA GÁBOR, 1979 *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén.* Budapest
- CSISZÁR ÁRPÁD, 1972 *A beregi sertéstenyésztés.* Ethnographia LXXXIII. 481-496.
- DIÓSZEGI VILMOS, 1958 *A székelyhit emlékei a magyar népi műveltségben.* Budapest
- DÖMÖTÖR TEKLA, 1981 *A magyar nép hiedelemvilága.* Budapest
- FERENCZI IMRE, 1957 *Az ördögös kocsis alakjának néhány kérdése.* Ethnographia LXVIII. 56-86.
- —, 1959 *Adatok a lőtő /néző/ alakjához.* Ethnographia LXX. 435-438.
- —, 1973 *Magyarok között kártyalátnak.* Tiszatáj XXVIII. 2. sz. 45-50.
- —, 1974 *A táltozó és a garabonciás képsége a jugoszláviai magyaroknál.* Ethnographia LXXXV. 262-275.
- GYÖRFFY ISTVÁN, 1916 *Babona hiedelmek és szokások a feketekőrösvidéki magyaroknál.* Ethnographia XXVII. 81-89.
- KOMÁROMY ANDOR, 1907 *Hogyan ismerte fel a magyar nép a bossorkányokat?* Ethnographia XVIII. 348-354.
- —, 1910 *Magyarországi bossorkánypercek oklevéltára.* Budapest
- KULCSÁR ZSUZSANNA, 1968 *Inkvizíció és bossorkánypercek.* 3. kiadás - Budapest
- LÁSZLÓ GYULA, 1945 *Ősvallásunk nyomai egy szamoshegyi kocsi történetében.* Kolozsvár
- LEHOCZKY TIVADAR, 1881 *Beregvérmege monographiája.* II. k. Ungvár
- —, 1904 *Adatok "nézőink" ismertetéséhez.* Ethnographia XV. 43-44.
- LUBY MARGIT, 1928 *Rontó babonák.* Ethnographia XXXIX. 200-204.
- —, 1936 *Bábaléte babona.* Budapest
- —, 1942 *Fogyó legelőkön.* Budapest

- CS. PÓCS ÉVA, 1963 *Kötés és oldás a magyar néphitben.*
Ethnographia LXXIV. 565-612.
- SCHRAM FERENC, 1970 *Magyarországi boszorkányperek*
1529-1768. II. k. Budapest
- SZABÓ LAJOS, 1975 *Taktaszadai mondák.* UMNGY XVIII.
Budapest
- SZENDREY ZSIGMOND, 1914 *Ember és természetfeletti lények a*
szalontai néphitben. Ethnographia
XXV. 315-326.
- —, 1928 *Szatmár megye néphagyományai II.*
Ethnographia XXXIX. 27-38.
- SZŰCS SÁNDOR, 1951 *Időért viaskodó táltosok.*
Ethnographia LXII. 403-409.

SCHAMANEN, QUACKSALBER, GELEHRTEN IM VOLKSGLAUBEN
DER MENSCHEN VOM GEBIETE DER OBERTHEISS

von
Imre Ferenczi

Im Jahre 1972 hat der Verfasser als Gast des Lehrstuhls für Ungarische Filologie an der Staatlichen Universität zu Ushgörod Volkssagen, Volksbräuche und Volksaberglauben im Kreise der auf dem Gebiet der Karpaten-Ukraine lebenden ungarischsprachigen Bevölkerung gesammelt. Die Belegorte sind auf der beiliegenden Karte zu finden.

In dieser Publikation werden die mündlichen Überlieferungen über die Schamanen (vgl. ung. *táltos*), Quacksalber und Gelehrten, die im ungarischen Volksglauben eine hervorragende Rolle spielten, vorgestellt und charakterisiert.

Die Aberglauben sind mit wahrhaftigen Personen (ung. *táltos*, *néző*, *látó*), vor allem mit Männern verbunden. Die Schamanen gelangen auf übernatürlichen Wegen zu ihrer sonderbaren Wissenschaft, und sie verknüpfen sich durch mehrere Züge mit den urtümlichen ungarischen Schamanen-Traditionen aus der Zeit der Landnahme — 896 — und aus späteren Zeiten. Der Verfasser stellt Aberglauben und Sagen von zwei Typen der als Gelehrten erwähnten Personen (Männern) vor: von dem mit übernatürlicher Kraft ausgestatteten Kutscher und Schäfer. Im Aberglauben-Kreis vom Gelehrten-Kutscher sind ebenfalls schamanistische Erinnerungen zu entdecken. Die mit der Gestalt des Gelehrten-Schäfer verknüpfte mündliche Überlieferung zeigt einen eigenartigen Übergang. Darin herrschen meistens die für die Hexen charakteristischen Aberglauben vor.

Die rezente Überlieferung wurde vom Verfasser mit früher publizierten rezenten Beispielen und mit Angaben der ungarischen Hexenprozesse im 17-18 Jahrhundert ergänzt. Man kann feststellen,

dass das rezente und das historische Material miteinander im Zusammenhang, in Kontinuität sind.

Auf Grund der Erfahrungen bei der Sammelarbeit sind diese alten Aberglauben meistens nur im Gedächtnis der älteren Generationen lebendig erhalten geblieben, und es gibt eine allgemeine Tendenz zur Abrundung und Vereinfachung der Sagen.